

FILOZÓFIATÖRTÉNET ÉS KORTÁRS FILOZÓFIA: PLATÓN

3. TÉMA: Platón és a szofisták

Dr. habil. Mogyoródi Emese

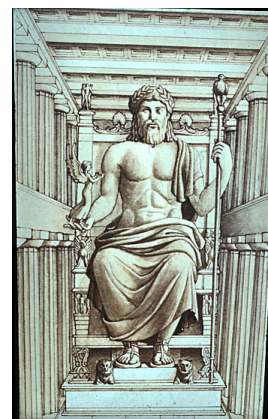

2. Lecke Vallás

15 – 20
PERC

A görög vallás évezredek át kifejlődött, **organikus kulturális alakulat** volt, mely minden időben rendelkezett a primitív, vagy természeti vallások azon jellegzetességével, hogy **a társadalom minden tagja természetes módon sajátította el a vallásos hitvilágot**, akárcsak a nyelvet, vagy a kultúra bármely szegmensét.

A vallásos hitvilág tehát **áthatotta a hétköznapiakat éppúgy, mint az ünnepnapokat**, a politikát, a művészetet (építészetet, szobrászatot, kézművességet), és az írásos műveket (költészetet, prózát), melyet a **mítoszok** (az istenekről mesélt történetek) és a **rítusok** (vallásos cselekmények, pl. áldozatbemutatók) közvetítették.

238) Reconstructed drawing of the cult statue of Olympian Zeus by Pheidias

A filozófia és a tudomány kialakulásával, valamint a társadalom fejlődésével párhuzamosan természetesen **a vallás is változott a klasszikus korban**. Bizonyos értelmezésekben ezt a változást a következőképp jellemzik:

„Időről időre találkozunk olyan szerzőkkel, akik szerint az egész szofista mozgalmat a vallás elleni lázadás jellemezte, az emberi szellem radikális elfordulása az istenhittől egyfajta racionalista és humanista világlátás felé. [...] a valóság azonban teljesen más volt. A görög vallás ugyanis soha, semmilyen értelemben nem volt egységes. [...] A görögöknek soha nem volt a Bibliához vagy a Koránhoz hasonló vallási tekintéllyel rendelkező írásuk, és nem volt egyetemes vagy felekezeti hitvallásuk sem” (G. B. Kerferd: *A szofista mozgalom*, 202. o.).

Kerferd szerint a helyes értelmezés:

- az istenekre vonatkozó elképzelések kritikája elfogadott része volt a görög vallásosságnak Homérosztól Xenophanészen át Hérakleitoszig;
- a filozófusok isten-felfogása gyakran összeegyeztethetetlen a hagyományos istenképpel;
- a szofisták csupán ezt a hagyományt folytatják; ezért *nem* vallásellenesek vagy ateisták.

Xenophanész (570/65-470) (Kolophón) erkölcstelenségeik és antropomorfizmusuk miatt kritizálta a homéroszi-hésziadoszi isteneket, és egyetlen isten létezését vallotta (monoteizmus)

Kommentár:

Noha részben igaz, ez a beállítás az ellenkező végletet képviseli a szofista mozgalom valláshoz való viszonyának értelmezésére vonatkozóan:

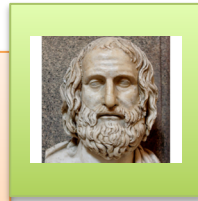
- az igaz, hogy a görög vallás hagyományosan *nem* „dogmatikus”, így teret ad bizonyos racionalizációnak, kritikának vagy vallásreformnak;
- a kritika és a racionalizáció azonban nem érinti a vallási tapasztalat bizonyos alapvető vonásait, pl. *nem vonja magával az istenek létének megkérdőjelezését* (ld. pl. Xenophanész), illetve nem érinti a vallás mint olyan legitimitását;
- akár voltak „istentelenségi” (*aszebeia*) perek (Diagorasz, Prótagorasz, Prodikosz, Kritiasz és Euripidész ellen), akár nem voltak, a görög társadalom joggal tekinthette az istenekre és a vallásra vonatkozó nézeteiket tolerálhatatlannak.

A kérdés az, pontosan mennyiben?

Két szempont merül fel:

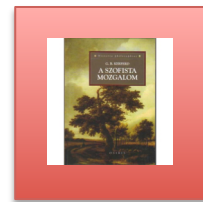
1.) Szkepticizmus vagy agnoszticizmus az istenekkel kapcsolatban:

„Az istenekről nem tudhatom sem azt, hogy vannak, sem azt, hogy nincsenek, de még azt sem, hogy milyen alakjuk van. Mert sok minden gátolja a róluk való tudást; láthatatlanságuk és az emberi élet rövidsége” (Prótagorasz DK 80 B 4, A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény, 20.o. Ford. Steiger Kornél).

Kerferd fordítása:

„Az istenekről nem tudhatom sem azt, hogy mi módon vannak, vagy mi módon nincsenek, sem pedig azt, hogy milyenek látható alakjukban. [...]”

Kerferd szerint tehát Prótagorasz ezzel nem tagadja az istenek létezését, csupán a megismerhetőségét, tehát nem ateista, csupán szkeptikus vagy agnosztikus.

szkepticizmus: valaminek a megismerhetőségét (vagy az emberi megismerés lehetőségét) tagadó álláspont
agnoszticizmus: az istenre (vagy istenekre) vonatkozó szkepticizmus

Kommentár:

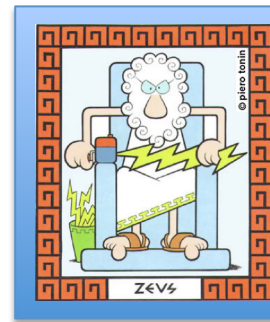
- lehetséges, hogy nem az istenek létezéséről van szó, azonban fontosabb, hogy Prótagorasz egy olyan összefüggésbe helyezi a problémát, mely idegen a hagyományos (vallásos) megközelítéstől: egyfajta „immanentista” metafizika („az emberi élet rövidsége”) szemszögébe helyezi az istenek létének (kinézetének) a problémáját: vö. „minden dolgok mértéke az ember”;
- ezzel megfordítja a hagyományos prioritásokat: nem úgy tekint a világra, mint amelyben az istenek határozzák meg a világ (beleértve az embert) rendjét, hanem fordítva, úgy tekint az istenek világára, mint amelyet emberi mércével kell mérnünk vagy értelmeznünk;
- Platón teológiája ezzel szemben: „az ember mértéke az isten” (*Theaitétosz*).

2.) A vallás eredetére vonatkozó korabeli elméletek azt feltételezik, hogy a vallás illetve az istenhit eredete valamilyen pragmatikus emberi szükséglet, például:

- a) a békés társadalmi együttélés fenntartásának szüksége,
- b) az élet fenntartásához szükséges javak fetisizálása,
- c) a haláltól való félelem enyhítése.

a) Kritiasz: Szisziphosz c. drámája:

„... úgy vélem, egy bölcs, nagytudású férfiú akkor találta ki azt, hogy vannak istenek az emberek számára – hátha félnek így titokban vétket elkövetni, sőt: gonosz beszéddel is, vagy gondolattal ártani. Tehát így vette kezdetét az ősi hit, hogy van egy daimón, halhatatlan életű, ki hall és lát, gondolkodik s mindenre néz, természetére nézve szintén isteni, mindent meghall, mi emberek közt mondatik, s mi csak történik, ő meg tudja látni mind.”
(Kritiasz: Szisziphosz. A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. 86.o. Ford. Kerényi Grácia.)

- egy bölcs ember találta ki az isteneket, abból a célból, hogy az emberek a büntetéstől való félelemből betartsák a törvényeket.

b) Prodikosz szociologizáló valláselmélete:

„A keósi Prodikosz azt állítja, hogy az ősidőkben az emberek a Napot és a Holdat, a folyókat és a forrásokat, és általában mindazt, ami életünk számára hasznos, ... istennek tartották, mint ahogy például az egyiptomiak a Nílust, és ezért tartották a kenyeret Démétérnek, a bort Dionüszosznak, a vizet Poszeidónnak, a tüzet Héphaisztosznak, és ehhez hasonlóan mindazokat a dolgokat, amelyek hasznosak voltak”
(Prodikosz DK 84 B 5, A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény, 45.o. Ford. Sarkady János).

- az emberek azokat a dolgokat tekintették isteneknek, amelyek hasznukra voltak az életük során (ez számos görög istenre nézve nem igaz, pl. Zeus, Athéné, Hermész, Hádész, stb.).

c) **Démokritosz** pszichologizáló valláselmélete:

„Egyes emberek, mit sem tudván a halandó természet felbomlásáról, de lelkük mélyén belátván életük gonoszságát, egész életüket szorongások és félelmek közepette tengetik, és hazug meséket találnak ki a halál utáni időről” (B 297, *Görög gondolkodók* I. 63.o.)

Kommentár:

- 1.) Ezek az elméletek egyfajta **funkcionális redukciót** hajtanak végre a vallás eredetének magyarázatában:
 - a) a vallás eredetét **egyetlen** (emberi szükségletet ellátó) **funkcióra redukálják**,
 - b) és olyan összefüggésekbe helyezik, amelyek a **szekuláris megközelítés** (szociológiai, pszichológiai, történelmi) számára érthetőek.

Erősen kérdéses azonban, hogy pusztán ezekben az összefüggésekben megragadható-e adekvát módon a vallásos tapasztalat lényege?

- 2.) Ezzel az istenhitet egyúttal **relativizálják** is, éppen úgy, ahogyan maguk a szofisták relativizálják a törvényeket általában, annak feltételezése révén, hogy (puszta) emberi megegyezés/pragmatikus szükséglet eredményei.

Ezeket az elméleteket a görög társadalom érthető módon a vallás **relativizálásának** vagy **diszkreditálásának**, ennél fogva vallási szemszögből nézve veszélyesnek tekintette.

- Platón** fontos feladatának tartotta, hogy restaurálja **a vallás és az istenhit hagyományos jellegét és társadalmi szerepét** egy olyan, megváltozott társadalmi közegben, amelyben elméleti kihívásokat intéztek vele szemben, és amelyben a hagyományos istenfelfogás bizonyos korrekciókra szorult:
- A vallás moralizálása: a teológiának a **teodícea** (az istenség erkölcsi felmentése) formáját kellett öltenie:

„Márpedig az isten lényegileg jó, tehát így is kell róla beszélni” (*Állam* 379a).
(Vö. Euripidész: „ha az istenek valami rosszat követnek el, nem istenek”.)

További olvasmányok:

G. B. Kerferd: *A szofista mozgalom*. Osiris, Budapest, 2003, 202-213.

Ellenőrző kérdések:

1. Mi jellemző a görög vallásra kulturális szempontból?
2. Milyen ellenérvek hozhatóak fel azzal a nézettel szemben, miszerint a szofistákat a vallás elleni lázadás jellemezte?
3. Mennyiben elfogadhatóak ezek az ellenérvek, mennyiben nem?
4. Miért jelenhetett problémát Prótagorasz agnoszticizmusa a görög vallás szemszögéből nézve?
5. Miért jelenthettek problémát a redukcionista vallás-elméletek?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Milyen, lényeges jellemzőiben különbözik a görög vallás a keresztény vallástól (kulturális, társadalmi, intézményi, tartalmi szempontból)?
2. Keressen olyan, modern vallás-elméleteket, amelyek a szofisták elméleteihez hasonlóak!